

УДК 343.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.22>

СУТНІСТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Туз О.С.,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-3879-4013*

Тищук В.В.,

*доктор філософії,
доцент кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-5811-5909*

Туз О.С., Тищук В.В. Сутність оперативно-розшукової діяльності.

У статті досліджується сутність оперативно-розшукової діяльності як важливого елементу забезпечення інтересів кримінального судочинства, що набуває особливого значення в умовах сучасних викликів. Визначено теоретичні засади цієї діяльності та правові основи, які регулюють її проведення в Україні. Проаналізовано статусні нормативно-правові акти, що забезпечують проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема в умовах військової агресії та загроз, пов'язаних із транснаціональною злочинністю.

Значну увагу приділено історичному розвитку оперативно-розшукової діяльності, який пройшов кілька етапів: від централізованої моделі до сучасної системи, адаптованої до потреб незалежної України. Описано процес реформ, що розпочався після 2014 року, коли військова агресія проти України стала каталізатором змін у структурі й функціонуванні оперативних підрозділів. Після 2022 року ситуація набула нових викликів, що вимагали посилення координації між правоохоронними органами та впровадження інноваційних підходів до організації оперативно-розшукової діяльності.

Окремим напрямом дослідження став порівняльний аналіз правових та організаційних аспектів оперативно-розшукової діяльності в інших країнах. У статті висвітлено особливості у підходах до організації оперативно-розшукової діяльності, виявлено спільні виклики, серед яких загрози транснаціональної злочинності, тероризму та нелегальної (незаконної) міграції. Зазначено, що досвід цих країн може бути корисним для України за умов адаптації до національного контексту.

На основі проведеного дослідження запропоновано низку рекомендацій для вдосконалення оперативно-розшукової діяльності в Україні. Особлива увага приділена необхідності чіткого розмежування правоохоронних та воєнних функцій для уникнення дублювання завдань, підвищення професійного рівня кадрів через спеціалізовані навчальні програми, а також впровадження сучасних технологій для якісної роботи підрозділів. Крім того, наголошено на важливості посилення міжнародного співробітництва, зокрема з країнами Європейського Союзу, у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Стаття підкреслює, що інтеграція міжнародного досвіду та інноваційних технологій в діяльність оперативних підрозділів дозволить вчасно реагувати на сучасні виклики, забезпечуючи надійний захист інтересів громадян, суспільства і держави.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинності, інтереси кримінального судочинства, розмежування правоохоронних та воєнних функцій, міжнародне співробітництво.

Tuz O.S., Tyshchuk V.V. Essence of operational and search activities.

The article examines the essence of operational and search activities as a crucial element in safeguarding the interests of criminal justice, which gains particular importance in the context of modern challenges. The theoretical foundations of these activities and the legal framework governing their implementation in Ukraine are identified. Status-related regulatory and legal acts ensuring the effectiveness of operational and search measures, particularly in military aggression and threats associated with transnational crime, are analyzed.

Significant attention is devoted to the historical development of operational and search activities, which has undergone several stages, from a centralized model to a modern system adapted to the needs of independent Ukraine. The article describes the reform process initiated after 2014, when military aggression against Ukraine catalyzed changes in the structure and functioning of operational units. After 2022, the situation presented new challenges that required enhanced coordination among law enforcement agencies and the implementation of innovative approaches to organizing operational and search activities.

A separate focus of the research was a comparative analysis of the legal and organizational aspects of operational-search activities in other countries. The article highlights specific approaches to organizing operational-search activities and identifies common challenges, including threats from transnational crime, terrorism, and illegal migration. It is noted that the experience of these countries can be valuable for Ukraine, provided it is adapted to the national context.

Based on the research, a series of recommendations for improving operational and search activities in Ukraine are proposed. Particular attention is paid to the need for a clear delineation of law enforcement and military functions to avoid task duplication, enhance the professional level of personnel through specialized training programs, and implement modern technologies to increase the efficiency of units. Moreover, the article emphasizes the importance of strengthening international cooperation, particularly with European Union countries, in combating organized crime.

The article emphasizes that integrating international experience and innovative technologies into the activities of operational units will allow for more effective responses to modern challenges, ensuring reliable protection of the interests of citizens, society, and the state.

Key words: operational and search activities, crime prevention, interests of criminal justice, separation of law enforcement and military functions, international cooperation.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) є важливим інструментом забезпечення стабільності держави, що стає особливо актуальним в умовах сучасних викликів, серед яких прояви військової агресії у вигляді розвідувально-підривної діяльності, тероризм та організована злочинність. З огляду на складність і багатогранність цих загроз, ОРД потребує безперервного вдосконалення правових, організаційних та технічних механізмів.

Дослідження теоретичних засад, етапів історичного розвитку та правових основ ОРД дозволяє не лише глибше зрозуміти її сутність, а й визначити напрямки вдосконалення. В умовах країн, де ОРД залишається формою правоохоронної діяльності, порівняльний аналіз з практиками інших держав є важливим інструментом для ідентифікації сильних сторін і прогалин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень показує, що ОРД є важливим інструментом забезпечення державної безпеки та стабільності, а її еволюція з часом відображає постійну адаптацію до нових викликів. У дослідженнях науковців, таких як С.В. Албул, С.О. Павленко, О.Р. Барсуковський, підкреслюється необхідність вдосконалення правових норм, що регулюють діяльність правоохоронних органів, а також посилення міжвідомчої співпраці в умовах змінного зовнішнього середовища. Проблеми, пов'язані з оперативним реагуванням на нові загрози та ефективним використанням методів боротьби з організованою злочинністю, обговорюють Д.Й. Никифорчук, І.В. Єрмолаєв, В.О. Паливода. Вони зазначають важливість врахування міжнародної практики до нових реалій та інтернаціоналізації співпраці між правоохоронними органами різних країн для протидії транснаціональним злочинам.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі окремих аспектів ОРД, визначенні її значення для забезпечення кримінального судочинства та розробці практичних рекомендацій щодо її вдосконалення. Приділено увагу адаптації міжнародного досвіду, до українського контексту.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність має глибокі історичні корені, що сягають часів найдавніших форм державності, коли вона не виділялася в окрему складову, а

була частиною розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. У всіх типах держав правоохоронні інститути та спеціальні служби виконували важливу роль у забезпеченні кримінального судочинства та національної безпеки. З початком державного будівництва ці інститути стали основними механізмами для підтримання правопорядку та попередження загроз, поступово еволюціонуючи разом із розвитком правових норм, а також методів і форм управлінської діяльності [1].

Спільне правове та функціональне підґрунтя оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності чітко простежується у сучасній системі ОРД, яка поєднує пошукові та контррозвідувальні заходи. Цей органічний взаємозв'язок забезпечує інтеграцію функцій обох сфер, що уможливорює використання різноманітних інструментів і методів, притаманних як оперативно-розшуковій, так і контррозвідувальній діяльності [2]. Така комплексність зміцнює механізми захисту інтересів держави, гарантує правопорядок і безпеку громадян, водночас підвищуючи спроможність правоохоронних органів оперативно реагувати на виклики сучасності [3].

Сам термін “оперативно-розшукова діяльність” уперше з'явився в науковому і практичному обігу лише у 1958 році в системі внутрішніх справ. Це стало можливим після затвердження ключових нормативно-правових документів, які заклали основи сучасного кримінального судочинства. Вони визначили правові засади організації ОРД, її основні принципи та місце у структурі правоохоронної системи [4].

Проте історія ОРД простежується ще з часів Київської Русі (X–XIII ст.). У цей період формувалися перші правоохоронні структури, а елементи розшукової роботи, відображені у “Руській Правді”, як-от “звід” і “гоніння сліду”, відповідали європейським нормам права того часу. Подальший розвиток цієї діяльності пов'язаний із перебуванням українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVI ст.), де розшукові функції виконували як представники громад (сільських коп), так і державні службовці, зокрема вижі, возні та діцькі. Особливе місце займала особа-сока, яка за винагороду збирала інформацію про злочинців або викрадене майно. Нового поштовху ОРД набула у період Українського козацтва та російської окупації (XVII – початок XX ст.). Запорізьке козацтво мало добре організовану систему розшукових і слідчих органів, а в окупаційний період розшук доповнився слідчими елементами, як-от збирання доказів, обшуки та свідчення. У період радянської окупації (XX ст.) ОРД здебільшого регулювалася таємними відомчими наказами, а починаючи з 70-х років, її правове забезпечення набуло більшої стабільності. Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році розпочався новий етап історії цієї діяльності, який ознаменувався ухваленням у 1992 році Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Цей закон став першим відкритим нормативно-правовим актом, що визначив засади організації та здійснення таємної роботи правоохоронних органів. Сьогодні ОРД продовжує розвиватися, відповідаючи викликам сучасного кримінального процесуального законодавства та реформування правоохоронної системи [5].

Такий багатовіковий історичний розвиток ОРД в Україні дає змогу не лише краще зрозуміти її сучасну правову природу, але й провести порівняльний аналіз із практиками інших країн. Особливий інтерес викликає досвід держав із англосаксонською правовою системою, таких як США та Велика Британія, де відсутність чіткої межі між кримінальним процесом і ОРД сприяє унікальній інтеграції слідчих і оперативних методів у єдиний функціональний процес.

Зокрема у США слідчі методи відзначаються широким застосуванням конфіденційних інформаторів, проведенням операцій під прикриттям, неконсесуальним електронним спостереженням, доступом до зашифрованих даних та використанням передових технологій для збору доказової бази. У Великій Британії прийняття закону “Про правове регулювання слідчих повноважень” у 2000 році забезпечило систематизацію та уніфікацію процедур, зокрема щодо опитування свідків та перехоплення комунікацій, що підвищило прозорість і передбачуваність оперативно-розшукової діяльності. Суб'єктами цієї діяльності у Великій Британії є такі високопрофесійні організації, як MI-5 і MI-6, тоді як у США важлива роль належить Розвідувальному співтовариству, регламентованому указом Президента №12333. Водночас британська модель спирається на детально прописані законодавчі рамки, тоді як американська система ґрунтується на відомчих традиціях та інноваційному підході до реалізації завдань [6].

У Польщі процес кодифікації законодавства, яке регулює ОРД, став реакцією на серйозні політичні виклики, пов'язані з випадками зловживань з боку спеціальних служб. У січні 2023 року був запропонований законопроект “Кодекс оперативної роботи”, підготовлений експертами, включаючи колишніх керівників Агентства внутрішньої безпеки, що заклав основи для єдиної норматив-

но-правової бази у сфері ОРД. Документ містить опис 25 методів оперативної роботи, таких як оперативний аналіз, радіоелектронна та кіберрозвідка, негласний обшук та контрольована провокація, з чітким регламентуванням умов їх застосування. У травні 2024 року оновлений проєкт Кодексу був представлений Міністерством внутрішніх справ і адміністрації Польщі для внутрішньовідомчого погодження, що відображає зусилля держави щодо вдосконалення системи правового регулювання. Водночас польські експерти наголошують на необхідності скорочення кількості суб'єктів, уповноважених проводити ОРД, яких з 1990-х років збільшилося з чотирьох до дванадцяти, що ставить під сумнів прозорість контролю за такими органами. Зокрема, Європейський суд з прав людини у 2024 році визнав, що Польща не забезпечує достатніх гарантій для захисту прав громадян, оскільки відсутній належний судовий контроль за діяльністю спеціальних служб [7].

Порівнюючи ці системи, можна побачити ряд відмінностей. У той час як британська система ґрунтується на законодавчій деталізації, американська – на традиціях і інноваційних підходах. Польський досвід демонструє необхідність уніфікації правових норм та зменшення кількості уповноважених суб'єктів. Україна, враховуючи власну специфіку, має можливість перейняти найкращі елементи з цих систем. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами та адаптація передових практик дозволять забезпечити більшу прозорість у діяльності оперативних підрозділів.

На сьогоднішнє правове регулювання ОРД в Україні здійснюється відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [8] та інших нормативно-правових актів. Основним завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні дії осіб чи груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Окрім того, до завдань входить виявлення та нейтралізація розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб і організацій, припинення правопорушень, а також забезпечення інтересів кримінального судочинства. Важливою складовою є спрямованість ОРД на гарантування безпеки громадян, суспільства і держави.

Оперативно-розшукова діяльність представляє собою систему, що включає як гласні, так і негласні пошукові чи контррозвідувальні заходи. Ці заходи реалізуються із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів, які дозволяють протидіяти злочинності. Визначені законом підстави для проведення ОРД включають необхідність перевірки інформації, отриманої в установленому порядку, зокрема щодо підготовки кримінальних правопорушень, осіб, які ухиляються від правосуддя, або розвідувально-підривної діяльності проти України [9].

Тобто, ОРД є багатогранною системою заходів, яка базується на правових, організаційних і технічних аспектах. Вона виконує важливу роль у забезпеченні кримінального судочинства, протидії злочинності, а також нейтралізації загроз, пов'язаних із діяльністю іноземних спеціальних служб чи організацій. Здійснення ОРД потребує високої координації між відповідними органами та впровадження сучасних технологій.

Також, ОРД реалізується через впровадження організаційних змін у підрозділах [10], що спрямовані не тільки на підвищення результативності заходів, а й на адаптацію до новітніх викликів та загроз. Практичне управління цими змінами вимагає від керівника здатності до гнучкого підходу та обережного врахування психологічних факторів [11], що можуть впливати на готовність офіцерів до трансформацій. Це передбачає створення умов для відкритого зворотного зв'язку, подолання опору змінам і активне впровадження інноваційних методів і технологій, що дозволяють забезпечити високу результативність [12].

Крім того, реалізація ОРД вимагає суттєвого вдосконалення міжвідомчої взаємодії між правоохоронними органами. Для цього необхідно створити стандартизовані механізми, які визначатимуть протоколи обміну інформацією, координацію спільних операцій та розподіл відповідальності. Зокрема, інтеграція сучасних інформаційних систем дозволить оперативніше обробляти та передавати дані, що забезпечить точні рішення та унеможливить дублювання функцій.

Важливою складовою такого вдосконалення є формування надійних комунікаційних каналів між різними відомствами. Розробка загальних баз даних і використання автоматизованих платформ для моніторингу та прогнозування, що дозволить підвищити точність аналізу загроз і рівень реагування на них. Це сприятиме не лише посиленню безпеки, а й підвищенню рівня довіри між правоохоронними структурами, що є критично важливим для злагодженої роботи.

Зрештою, якісно організована міжвідомча взаємодія створить умови для вирішення сучасних викликів, гарантуючи максимальну результативність оперативно-розшукових заходів, злагоджену роботу підрозділів та надійний захист інтересів громадян і держави.

Отже, оперативно-розшукова діяльність є одним з основних елементів системи забезпечення кримінального судочинства, що сприяє стабільності та ефективній протидії сучасним загрозам. Її розвиток підтверджує постійну адаптацію до змінюваних умов. ОРД має розвиватися з урахуванням інтеграції новітніх технологій, вдосконалення міжвідомчої взаємодії та врахування психологічних аспектів управлінських процесів. Лише за умови ефективної координації, стандартизації та впровадження інновацій можна забезпечити високий рівень безпеки для громадян і держави, оперативно реагуючи на нові виклики.

Висновки. У сучасному світі, де безпекові виклики постійно змінюються, ОРД стає важливою складовою національної безпеки. Правове регулювання цієї діяльності в Україні потребує не лише вдосконалення національного законодавства, а й адаптації до міжнародних стандартів та врахування досвіду інших країн. Інтеграція найкращих світових практик дозволить посилити національну правову систему, водночас забезпечуючи високий рівень прозорості оперативно-розшукових заходів. Зокрема, аналіз досвіду держав із англосаксонською правовою системою, таких як США і Велика Британія, а також країн Центральної Європи на прикладі Польщі, демонструє важливі підходи до реформування ОРД, які можуть бути використанні для вдосконалення української моделі.

Однак, важливо розуміти, що імплементація сучасних підходів в ОРД потребує не лише нормативного забезпечення, а й глибокого усвідомлення їхньої практичної значущості. Для ефективної роботи необхідна тісна міжвідомча координація, впровадження інноваційних технологій і чітке визначення стандартів взаємодії. Важливо також чітко розмежувати правоохоронну та воєнну сфери, що дозволить уникнути дублювання завдань. Тому для досягнення максимального результату потрібно комплексне реформування, яке охоплює гармонізацію законодавства, зміцнення інституційної спроможності та створення умов для розвитку нових форм та методів. Це сприятиме підвищенню якості співпраці з іншими країнами в боротьбі з організованою злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tyshchuk V. Genesis of counterintelligence activities of border authorities and units of Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. №27(2). Р. 87–98. DOI: <https://doi.org/10.56215/0122272.87>.
2. Тищук В.В. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення проведення контррозвідувальних заходів уповноваженими органами та підрозділами Державної прикордонної служби України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 4. С. 94–103. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.10>.
3. Тищук В.В. Види та класифікація контррозвідувальних заходів у діяльності Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : Юридичні науки*. № 3. 2018. DOI: <https://doi.org/10.32453/2.vi3.1027>.
4. Павленко С. О. Генезис правового регулювання оперативно-розшукової тактики. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 151–167. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240995>.
5. Барсуковський О. Історія розвитку оперативно-розшукової діяльності та її соціальна обумовленість і необхідність. Наук. кер.: В.Г. Телійчук. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу (серед здобувачів вищої освіти) “Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам” (ДДУВС, 11.12.2020)*. Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 32–34. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6657/1/13.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).
6. Nykyforchuk D.Y., Yermolaev I.V. Regarding the features of the legal regulation of operational and search measures according to national and foreign legislation. *Colloquium-journal*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13337615>.
7. Паливода В.О. Зарубіжний досвід кодифікації законодавства у сфері оперативно-розшукової діяльності (на прикладі Республіки Польща) : аналітична записка. Центр безпекових досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. 5 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-07/az-polscha_kodifik_blank_05072024.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
8. Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність”. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

9. Албул С.В. Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура. Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference. (August 17–19, 2022). Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022? p. 292–295.
10. Туз, О.С. Психолого-організаційна технологія підготовки керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління організаційними змінами. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць*. 2018. № 12(24). С. 170–180. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v12/i24/20.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).
11. Туз О.С. Модель психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління організаційними змінами. *Збірник наукових праць “Проблеми сучасної психології”*. 2018. № 41, С. 371–382. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41.371-382>.
12. Туз О.С. Практична складова управління організаційними змінами в оперативно-розшукових підрозділах Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2018. № 1(9). С. 215–226. DOI: <https://doi.org/10.32453/5.v9i1>.